

Népi epikus hagyományok Szerémi György emlékiratában¹

Bevezetés

Szerémi György az 1480-as évek második felében születhetett a bortermeléséről ismert szerémségi mezővárosban, Kamoncon. Családja alighanem a módosabbak közé tartozott. Apja, Corvin János jobbágya, a révnél egy fogadófényt tartott fenn, mint Szerémi egy megjegyzéséből kiderül. („Török Imre bán félpogány emberei ... mindig atyámnál szálltak meg ... ” 61. p.) Szerémi a kamonci plébánia-melletti iskolában sajátította el az olvasás, a számolás, az egyházi liturgia és az ének alapelemeit. Később Gyulára, az ottani plébániai iskolába került, mint scolasticus. Itt szerzte alapvető latin grammatikai, retorikai és liturgiai ismereteit, amelyek az egyházi pályára lépéshez elengedhetetlenek voltak. Szerzett ismereteink mélységéről rossz latinsága és pongyola idézetei tanúskodnak.

1508-ban részt vesz Corvin János lányának a temetésén. Erre így emlékszik vissza: „Én előénekes (Praecantor) voltam a parochiális templomban, s társaimmal énekeltem a zoltáros könyvet nyolc személlyel, és nyolc márkát adtak” (54. p.).

1510-ben ott van Frangepán Beatrix temetésén is. „Őérette is énekeltem a zoltároskönyvet, tíz iskolás személlyel és bőségesen megvendégeltek” (55. p.). Iskolás éveiből említi, hogy járt Futakon, és beszélgetett a ferences kolostor építkezéséhez kirendelt török foglyokkal, mégpedig rácul, hogy a felügyelők ne értsék. Járt Nándorfehérváron, erre Hunyadi László történetében utal (29. p.). Talán megfordult Temesváron is, mindenesetre a temesvári plébánost valószínűleg személyesen ismerte: „a parochus, Demeter híres volt derék életéről Temesvárott” (58. p.).

1510–14 között szentelhatték pappá a püspökség székhelyén, Váradon, a megfelelő vizsgák letétele után.

A felszentelést követő néhány év homályba vész. Egy ideig talán Gyulán, Brandenburgi György őrgróf házában szolgált. Mindenesetre a jobbágyaival folytatott beszélgetéseiről megemlékezik, és számon tartja az őrgróf további sorsát is. (55. p.)

1514-ben közelről figyelte a parasztháború eseményeit, melyek döntő befolyást gyakoroltak világképének alakulására.² Később, mint káplán II. Lajos, majd Szapolyai János udvarába került és hosszú ideig élt Budán, ám magasabb műveltséget élete végéig sem szerzett, ahogy Székely György 1961-ben írta: „A nép véleményének hű és ... tudatos tolmácsolója” maradt. (16. p.) Noha ez a felismerés már 1961-ben nem volt teljesen új, az ebben rejlő lehetőségeket, az egyébként bő szakirodalom elmulasztotta kiaknázni.³

A középkori Magyarország kultúrája alapvetően szóbeli kultúra volt. A szóbeliség gyakran még egyházi vonatkozásban is dominált, különösen vonatkozik tehát ez a kultúra világi elemeire.⁴ Amikor a nemesség számára létfontosságú birtokügyekben a vármegye kollektív emlékezete szinte az oklevelekkel egyenlő súllyal vétetik számba,⁵ akkor nem csodálkozhatunk, hogy a magyar középkor szöveges népi kultúrájából szinte semmi sem maradt fenn. Ha utóbb a középkor alkonyán ebből valami mégis feljegyzésre került, azt joggal tekinthetjük rendkívülinek. Ez a tény teszi egyebek mellett is különös fontosságúvá Szerémi György *Epistola de perditione Regni Hungarorum* című munkáját.

A következő tanulmányban az „*Epistolának*” azt a részét vettem közelebbi vizsgálat alá, amelyben saját tapasztalatok híján, Szerémi szinte teljes egészében környezetének kollektív emlékezetére hagyatkozott, feljegyezve sajátos társadalmi rétegének epikus hagyományait.

I.

Az emlékiratot három nagyobb egységre bonthatjuk. Az első rész 1456–1513-ig, Bakócz Tamás római útjáig, ill. a Dózsa parasztfelkelésig terjed. Ez a rész döntően a Hunyadiak történetét foglalja magában. Innét (1514) válik fokozatosan maga Szerémi is az események részesévé. A második egység 1526-ig tart, és főleg II. Lajos uralkodását tárgyalja, 1521 és 1526 közé csoportosítva az események nagy részét. A harmadik egység 1543-mal zárul, és elsősorban János király országlásáról szól.

Az emlékirat egészéről elmondhatjuk, hogy történetje meglehetősen hiányos, a megbízhatósága pedig széles határok között ingadozik a felhasznált, elsősorban szóbeli források különböző történeti értékeinek függvényében. Különösen vonatkozik ez az első egységre, hiszen itt szinte kizárólag csak szájhagyományra van utalva.

Forrásait alapvetően három csoportra oszthatjuk:¹ Az első csoportot a személyes emlékek képezik. A második csoportba a különböző eredetű szóbeli információk, mendemondák tartoznak. A harmadik csoporthoz pedig, bizonyos orális epikus hagyományt sorolhatunk. Kiegészíthetjük ezt még azzal, hogy szórványosan és esetlegesen írásbeli forrásokat is felhasznált: világhírnévre hivatkozik Mátyás halálának elbeszélésekor²; frásokat említ II. Ulászló 1491-es országgyűlésének elbeszélésénél³, továbbá a mohácsi csatára vonatkozóan.⁴

Szerémi 1480–90 között született, és 1545–47 között írta munkáját, amely Hunyadi László történetével kezdődik.⁵ Hunyadi László korától tehát évtizedek választották el, s ilyen időbeli távolságnál forrásként már nem csak egyszerű szóbeli információra gondolhatunk, hanem kötöttebb formában élő szájhagyományra is.

Erdélyi László, a hangsúlyos délvidéki, sőt délszláv vonatkozások miatt délszláv epikus hagyományokra gondolt. Szerémi valóban ismerhetett ilyeneket, hiszen maga is délidéki származású, aki ismerte és becsülte a török elől mind nagyobb mértékben behúzódó szerbeket, s nyelvüket is jól beszélte. Egy esetleges délszláv

forrást, vagy forrásokat azonban semmiképpen nem tekinthetünk sem elsődlegesnek, sem pedig egyetlennek.

A szövegről első olvasásra is megállapíthatjuk, hogy kissé zavaros kompiláció, amelyből azonban néhány érdekes formai, tartalmi jellegzetesség azonnal kitűnik. Feltűnő a hármas szám gyakori megjelenése: „Német” László (V. László) háromszor tesz esküt, hogy nem áll bosszút nagybátyja haláláért; Szilágyi Mihály, Hunyadi László nagybátyja háromszor nem hisz neki, és javasolja, hogy öljék meg; Hunyadi László, amikor Budáról szökni akar, három kaput talál zárva; a budai bakó háromszor sújt László fejére, hiába.

A hosszabb elbeszélő mondatokat, néhol rövid szaggatott mondatok váltják fel. Mintha Szerémi, egy az emlékezetében élő „vers” sorait, az írás hevében elfelejtette volna mondatokba oldani. A szöveg helyenként erősen dramatizált, és ugyanakkor népies, naiv hangvételű, tragikus végzetszerűséget sugároz. Ezeket a részeket már Erdélyi László is „balladai haladásúnak” nevezte.⁷ Talán nem tévedek, ha felteszem, hogy itt Szerémi egy balladisztikus népi epikai hagyomány egyes elemeit örökölte ránk, latin fordításban. A történetnek azonban olyan részei is vannak, amelyek túlmutatnak egy népi eredetű „ballada”, vagy egy délszláv „ének” keretein. Ezek a részek elbeszélő jellegűek, részletezőek, s történelmi szempontból is hihetőek. Meglehetősen összevágtnak pl. Thuróczy leírásával.⁸ Ilyen pl. a Cillei-Hunyadi párviadalt vagy a Hunyadi László lefejezését elbeszélő rész. A szöveg egy helyen bátor magyar szittya vitézeknek (fortes milites hungaros sciticos) nevezi Szilágyi Mihály katonáit. Hunyadi László Isten kegyelme helyett szerencséjére (fortuna) hivatkozik, amikor életben maradt a bakó harmadik csapása után is. Ezek a jegyek nemesi környezetre vallanak és humanista jellegűek. Forrásként leginkább egy históriás énekre gondolhatunk, s ezt a feltételezést az a formai megoldás is erősítheti, hogy az „énekes” Hunyadi László kiválóságának részletezésére éppen a végkifejlet előtt szakít időt, és mintegy előre jelezvén a tragédiát, elsiratja hősét. Érzékelteti azt a veszteséget, amelyet a hallgatóság is elszenvedett halálával:

„Jeles férfiú volt; a kormányzó fia;
Zsigmond unokája; Göndör (hajú), mint Absalom”⁹

Ez a részlet már tartalma miatt sem képzelhető el egy népi fogalmazású szövegben. A formája pedig emlékeztet a deák költészetben gyakran használt felező tizenkettes versformára.¹⁰

Feltételezésem szerint tehát Szerémi szövegében legalább három különböző jellegű forrás nyomai mutathatóak ki, amelyeket maga Szerémi a nándorfehérvári és budai tapasztalataiból kiegészített. Tőle származnak a magyarázó, visszaütaló beszúrások, s ő követi el azt a tévedést, hogy Mátyást a történet idejére megteszi a cseh király fogjának (a mondat beszúrás jellegét mutatja, hogy a „Corvin” név egyedül itt fordul elő) stb. Ez utóbbi annál is érdekesebb, mert az ellentmondással mit sem törődve lejegyzí az igazságot is, amely szerint Mátyás elkísérte bátyját Budára. Ez arra mutat, hogy Szerémi egy kész szöveget épített be a mun-

kájába, amelyet a hagyomány ereje folytán nem igazított hozzá a más forrásokból szerzett információhoz.

A szövegben egyébként ezen kívül is lépten-nyomon ellentmondásokra és átfe-
désekre bukkanunk. Ez egyben bizonyítékul is szolgálhat a többféle eredetű for-
rások keveredésére. Szerémi szövege szerint Cilleit és Hunyadi Lászlót együtt vá-
lasztották meg a nádorfehérvári báni tisztségre. Szilágyi Mihály mégis az ellen
„hadakozik”, hogy Cillei egyedül bírja a nevezetes várat.

Ellentmondást találunk a Cillei-Hunyadi párviadal megokolásában is. Az egyik
változat szerint Cillei elhatározta, hogy meggyilkolja Hunyadi Lászlót, mert az
nem adta kezére Nádorfehérvárt. A szöveg szerint: „... mert nem uralkodhat a
magyarokon, és a kapu kulcsával sem rendelkezik.” A másik változat szerint Cil-
lei és Hunyadi kockajátékot játszottak, és mindig a „magyar László” győzött,
amitől Cillei annyira feldühödött, hogy „kardot”¹¹ rántva, rátámadt Lászlóra. Ez
meglehetősen „profán” elképzelés, valószínűleg a kockajátékot maguk is gyakran
űző végváriaktól származhat, akik a XV. század fordulójára már jórészt délszlá-
vok, szerbek.

Igen jellegzetes Hunyadi László megnevezésének különbözősége. Szerémi né-
melykor Hunyadi Lászlóról (vagy Vajdafia Lászlóról) ír, máskor pedig magyar
Lászlóról beszél. A megnevezés különbözősége mögött leginkább különböző ere-
detű források jellegzetességeit gyaníthatjuk.

Az etnikum megjelölésénél a „magyar” név a németekkel való szembeállítás
túl jelezheti azt is, hogy az előadó vagy a közönségének etnikuma nem magyar,
feltehetően délszláv. A „magyar” jelző leginkább délszláv eredetűnek gyanítható
részeknél bukkan elő. Kizárólag a délvidéki események leírásánál fordul elő!

Párhuzamos helyet tartalmaz Cillei és Hunyadi párviadalának leírása is:

*I. (Cillei ispán) teljes erővel bátran
üldözte a palotában az egyik sarokból,
a másikba a magyar Lászlót.*

*II. Vajdafia László már hátrált, mert
töre rövid volt, s azonkívül a sok csa-
pástól, amelyekkel a német ellenében
védte magát, már ki is csorbult. Volt
ott egy fából készült asztal is. Vajdafia
László pajzsul használta a feje védel-
mére.*

A két részlet szemléletében alapvető különbség van. Abban megegyeznek, hogy
László szorult helyzetbe került, de míg az első részlet szinte Cilleit tekinti pozitív
szereplőnek, addig a második Lászlót mentegeti. Az első részlet „magyar Lász-
lót”, a második Vajdafia Lászlót ír.

A történelmi alapszövegek mellett leginkább itt kell számolnunk Szerémi helyszíni
információival. „Magam is láttam (a megsérült szobrot) és az asztalt” — mondja.
Cilleiről pedig így ír: „vére kifolyt a palota padlójára. Máig is ott van a vér nyo-
ma, amelyet én, György magam is láttam sok évvel később”. A vér látványát per-
sze alighanem Szerémi rovására írhatjuk. (A későbbiek során is sok mindent
„hajlandó látni”, hogy elbeszélését meggyőzőbbé tegye.)

Párhuzamos helyet találunk a budai események leírásánál is, mégpedig Hunyadi László elfogásának körülményeiről:

I. A nádor nyomban megparancsolta a bírónak ... hogy valamennyi budai kaput zárassa be, s Vajdafia László legyen őrizet alatt. Vajdafia tudta már, hogy ez nem tréfa ...¹² Szaladt a Logodi kapuhoz (de erősen bezárva találta. Szaladt aztán a keresztelő Szt. János kapuhoz, de az is erősen bezárva találta. Harmadszor szaladt a Szombathelyi kapuhoz a kaput ott is elreteszelve találta.

Negyedszer a temet kapuhoz fordult, de volt ott egy bestye harangozó, ez gyorsan bezárta a kaput.¹³

A kibővített népies változat itt szinte teljesen elnyomta a tárgyyszerűbb históriát. Az előbbiben valószínűleg egy másik, ma már ismeretlen epikai alkotásból való kölcsönzést és „transzponálást” kell látnunk.

Ellentmondásos a leírásban Hunyadi László megfélése is. A történet alapkonceptiója szerint László ártatlan Cillei meggyilkolásában. Egy alkalommal azonban a szöveg Lászlót az isteni igazságosság megsértésével vádolja, és ezzel az érvel felmenti a királyt az esküszegés bűne alól.

Ha az egymást tartalmi-formai szempontokból kizáró szövegrészeket egymáshoz viszonyítjuk, sajátos koncepcióbeli különbségeket találunk, ám előbb még egy rövid kitérőt kell tennünk.

A régi indíttatású epikus költészet a XV. sz. során fokozatosan kettévált. A hősi ének késő feudális formája a históriás ének a nemesi vagy éppen a királyi udvarok jellemző sajátossága lett. A szerzőik feudális szolgálatba szegődött, irodalmi műveltséggel rendelkező énekesek, deákok voltak.¹⁴ A familiáris deák gyakran nagyon is praktikus szükségleteket elégített ki, szolgálta urát, dicsérte, siratta, érdekeit védte énekszavával.¹⁵

Bár az énekvers, históriás ének népszerűségét források hosszú sora bizonyítja, szöveg szerint mégis alig néhányat ismerünk a XV. századból.¹⁶ (Pl. Szabács viadala.) Elpusztultak, mert nem írták, hanem szerezték őket, eltűntek, mert a história aktualitását veszítette, vagy mert meghalt az énekmondó.¹⁷ Eltűntek azért is, mert magyar nyelvűek voltak, és az frástudók ekkor még a magyar nyelvet nemigen tekintették lejegyzésre méltónak.

Hunyadi Lászlóról nem sokkal kivégzése után keletkezhetett históriás ének.¹⁸ Ennek lehetőségét támasztja alá, hogy Hunyadi László, a Vajda fia igen népszerű volt az országban, különösen az orozzlánkörmeit most próbálgató köznemesség

II. ... a nádor a királyi felség felhatalmazásával parancsot adott Vajdafia László elfogására ... A budai bíró, Dénes elfogatta Vajdafia Lászlót

körében. Hunyadi László tragédiája jó propagandalehetőséget nyújtott számukra. A Szerémi lejegyezte história is meglehetősen koncepciózus. A gögös, hatalomvágyó Cilleiről kiemeli, hogy német. Az esküszegő V. Lászlóról szintén. Szilágyi Mihályról, aki „tisztá szittya volt”, elmondja, hogy vitéz és nagyon okos. Hunyadi László bátor, a királyban bízó tragikus hős, aki előbb gyanútlanul Cillei csapdájába kerül, majd ártatlanul áldozatul esik a király és Újlaki nádor (a valóságban erdélyi vajda) hitszegésének. A tendenciózusság akkor szembeötlő igazán, ha tudjuk pl. Thuróczy alapján,¹⁹ hogy Szilágyi Mihály és Hunyadi László aligha tekinthetők ártatlannak Cillei meggyilkolásában. Sokkal inkább előre megfontolt szándékkal számoltak le a gyűlölt ellenséggel.

Históriánk alaprétege tehát németellenes és oligarchaelenes utalásaival leginkább a köznemesség felfogását tükrözi, de még a Friggyessel küszködő Mátyás udvarában is szolgálhatott propagandacélokat. Bonfinitól tudjuk pl., hogy Mátyás bronzszobrot emeltetett bátyja emlékének a budai palotában.²⁰

A hősi ének helyét, szerepét a népköltészetben a gazdasági, társadalmi változásokkal egyidőben a XIV. sz. közepétől egyre inkább a mindennapi ember konfliktusokkal, tragédiákkal foglalkozó francia eredetű ballada vette át.²¹ Hunyadi László a nép körében is népszerű volt. Lefejezését nagy felzúdulás követte, mint azt Thuróczy szemléletesen előadja.²² „Elmondhatjuk, hogy ha a magyar nép felzúdulását a kikiáltók gyakori hirdeteményei és a rettentő fenyegetésekkel teli rajtaütések le nem csillapították volna, s ha László grófot a nap megszokott órájában vezették volna lefejezni a Szt. György térre, akkor a köznép kiragadta volna őt életének ebből a veszélyes helyzetéből. Sokan jöttek ugyanis a városba a szőlők megművelésére, s ezek annyira szerették, hogy szívesen ontották volna véréket, csak hogy őt megbosszulhassák.” A vajda fiáról szóló ének szélesebb körben is ismertté válhatott, terjedhetett. A szájhagyományozódás során azonban, kikerülve az alkalmi, vagy hivatásos énekesek ellenőrzése alól, akik pedig biztosították az énekszöveg viszonylagos állandóságát, át is alakult. Megkezdődött formájának föllazulása, miközben tartalma variálódott, a hangsúlyai eltolódtak. „A népi világot érő külső hatásnak, és vele érkező minden új motívumnak, hozzá kell igazodnia e világ belső törvényeihez.”²³ A fellazulás kezdetben epikus indíttatású lehetett,²⁴ de rövid idő múlva megkezdődhetett a történet újra kristályosodása is, ezúttal azonban már egy népi műfaj szabályai szerint. A francia eredetű ballada „divatja” és sémái kezdték hasonítani a históriás éneket.

A népballada legfontosabb formai sajátossága a párbeszédesség és a rövidség. Hunyadi László története azonban egy ballada számára túlságosan hosszú volt. A ballada születésének folyamata *Vargyas Lajos* szavával élve nem más, mint „termékeny felejtés”.²⁵ A népi emlékezet az eseménysorból kiemeli a legdrámaibb, leghatásosabb részeket és balladai stilizált magasságokba emeli, ugyanakkor viszont más részeket elhagy. Szövegünkben is megfigyelhetők azok a részletek, amelyeket a közösségi tudat a balladává formáláshoz alkalmasnak talált. Vegyük sorra őket!

A magyar népballada tipikus szerkezeti elemei a következők:²⁶

1.) *Az indítás* általában egy párbeszéd vagy monológ, amely előre jelzi az összeütközést. Szövegünkben két olyan dramatizált rész van, amely erre a funkcióra alkalmas. Szilágyi Mihály (a) és a budai szállásadónő (b) párbeszédei Hunyadi Lászlóval

a) „Szilágyi Mihály nem hitt a királynak; tanácsolta unokaöccsének, Lászlónak: öljük meg a királyt, mert haláláért halált fog szenvedni. Mondta Hunyadi László: én hiszek esküjében ...” stb. (A szituáció ezután még kis változtatásokkal kétszer megismétlődik.)

b) „Szállásadónője ezt mondta neki: Uramnak fia, megmondom neked az igazságot, le fognak fejezni. Ő azonban nevetett.”

2) *Helyszínváltás, utazás*

Hunyadi László Budára megy a királlyal, ahol hóhérbárd várja.

3) *Összeütközés*

A drámai csúcspont László sikertelen menekülési kísérlete és elfogása, vagy pedig maga a kivégzés jelenete.

4) *Összefoglalás, tarulság*

„A király nem arra esküdött, hogy Isten igazságosságának megsértését nem bosszulja meg.” A balladává alakuló énekben fokozatosan halványulni kezdett az aktuális politikai mondanivaló és hangsúlyt kapott a morális. A népi gondolkodás László kivégzését már isteni igazságszolgáltatásnak véli. László ha akaratlanul is bűnös Cillei halálában, a végzetét kivívta maga ellen és nem kerülheti el. Szerémi a rendező elvet ki is mondja később: „Amilyen mértékkel mért ugyanolyan mértékkel mérnek vissza neki.”²⁷ Az „isteni igazságszolgáltatás” fátumszerűen bekövetkezik:

1. Hiába esküszik a király háromszor is Hunyadi László büntetlenségére, esküjét meg kell szegnie. A valóságban csak egyszer esküdött Temesváron. A bővülést valószínűleg a tragédia halogatásának balladai sémája és a hármas szám mitikus volta okozta.²⁸ A tragédia ilyen módon történő elodázásában a hőssel való népi együttérzést érhetjük tetten, ugyanakkor ez fokozás is, amely növeli a cselekmény drámaiságát.

2. Hiába találja nyitva Hunyadi László a negyedik kaput, ahol elmenekülhetne, egy bestye (bestia) harangozó ott terem és megakadályozza ezt. Érdekes a harangozó figurájának váratlan fölbukkanása a szövegben. Tette motiválatlan szerepe érezhetően csak dramaturgia. A harangozó a „sors” megtestesítője. Hunyadi László megmenekülhetett volna, ha a „természetfölötti erők” a harangozó (mint „szakrális személy”) képében nem akadályozzák ebben meg.²⁹

3. Hiába menti meg a bakó három csapásától Lászlót a hajában viselt aranykereszt, el kell vesznie a negyedik csapástól. A kereszt bajelhárító szerepe ugyanúgy babonás vonás, mint a harangozó természetfölötti küldetése. A népi tudat számára azonban, a keresztény misztika a valóság szerves része és zökkenőmentesen illeszkedhet a balladák egyébként demitilizált világába.³⁰

Feltűnő, de nem meglepő, hogy a balladai jellegzetességeket mutató részek közül hiányzik Cillei és Hunyadi párviadalának, tehát a tulajdonképpeni kezdő bo-

nyodalomnak a bemutatása. A középkori magyar népballada motívumai közül ugyanis a „harc” lényeges tartalmi elemként való felhasználása teljesen hiányzik.³¹ Esetünkben is legfeljebb csak rövid visszautalás formájában képzelhetjük el. Nem véletlen tehát, hogy a már-már lekopni készülő jelenetet Szeréminek kellett helyszíni információk (esetleg história variációk) alapján újra földústitania.

Hunyadi László történetéből, bár Szerémi tanúsága szerint elindult ezen az úton, valószínűleg sohasem lett valódi ballada, vagy legalábbis semmi sem mutat erre. Ennek alapvetően két magyarázata lehetséges. Az egyik az, hogy Hunyadi László története minden stilizálás ellenére is túlságosan egyedi maradt ahhoz, hogy közösségi jellege miatt csak a legegységesebb témákat fenntartani tudó népköltészet megtartsa emlékezetében.

A másik magyarázat szerint a szöveg átmeneti jellegzetességei mögött hordozóként egy társadalmi szempontból is átmeneti jellegű réteget kell keresnünk.

Időrendben a Hunyadi László történet legkésőbbi fejleménye lehet a délszláv változat. A magyar epika hatására alakulhatott ki a Délvidéken. Ez a változat áll a legtávolabb a valóságtól. Itt teljesen homályban maradnak az eredeti politikai célok, és személyes indulatú bosszúállások sorozatára szűkül az eseménysor. (Egy szöveges hagyomány nyelvhatárokhoz érve szinte törvényszerűen döntő változásokat szenved.) A fő konfliktus a magyar mágnások és német László ellentétében merül ki. Hunyadi László pedig egy a mágnások közül. Cillei hirtelen felindulásból rátámad Lászlóra, mire László emberei megölik Cilleit. A király bosszúhadjáratot vezet a mágnások ellen, majd többszöri ígérete ellenére lefejezteti Lászlót, mire Szilágyi Mihály, a nagybácsi, bosszúból törbecsalja és a Dunába fojtatja a királyt. Érthető módon a budai események ebből a változathoz szinte teljesen hiányoznak. (Szerémi szerint az a hír is elterjedt a végváriak között, hogy a király Törökországban halt meg.) A délszláv változatnak valószínűleg nem Hunyadi László a főszereplője, hanem Szilágyi Mihály.³² Ő volt az, aki védte Nándorfehérvárt a töröktől, bosszút állt unokaöccse haláláért, és utána „bejárta Rácországot Barancsság tartományig, s ahol csak török tisztet talált, kifosztotta őket, s nagy zsákmánnyal szerencsésen tért vissza Nándorfehérvárra.” Délszláv szemszögből ítélve ennél aligha tehetett volna nagyobb dolgot. Szilágyi Mihályról más történetek is szóltak a végeken, a délszláv epikának állandó hőse volt. Szerémi két további történetet mesél el róla. Az egyik feltétlenül magán viseli a délszláv elkötelezettség nyomait. Arról szól, hogyan sarcolta meg Szilágyi Mihály a szerb despótát (az esemény valóságban 1455-ben játszódott le). A történet erkölcsi győztese kétségtelenül a szerb despota. „Nagy úr ő”, mondja róla a szöveg. Jellemző azonban, hogy a történet negatív főszereplője mégsem Szilágyi, hanem egy rossz tanácsadó, akin a despota a végén kegyetlen bosszút áll. A másik történet Szilágyi Mihály török elleni hadjáratát, fogságba esését és hősi halálát meséli el. Szilágyi még fogságában is becsapja a törököket.

Összefoglalva tehát a Hunyadi László történetéről mondottakat: Szerémi egy olyan nemesi környezetben keletkezett históriás énekből meríthette ismereteit, amely az idők folyamán népi környezetbe süllyedve átalakult és számos balladai

jellegetességet vett fel. Az ének a délszláv változattal tovább bővült. Talán ennek köszönhető, hogy pl. a három királyi eskü mellett még további két ígéret is belekerült a szövegbe. Szerémi az így kompilált szöveget kiegészítette és kommentárral látta el. Tanulságul ezt írja a maga tudálékos módján: „amint a fekete elűt a fehértől, épp úgy a népek sem egyeznek meg egymás között.”³³

II.

Mátyás uralkodásának története Szerémi munkájában meglehetősen hiányos. Az egyes szövegblokkok többnyire jól elkülöníthetők egymástól. Így pl. valamiféle a köznépig is leszűrdött história szólhatott Mátyás királlyá választásáról és prágai fogságáról. *Görcsöni Ambrusnak* az 1567–68 körül Mátyásról írt históriás énekében Szerémivel feltűnően összecsengő részleteket találunk:³⁴

Szerémi

Ez a hír Magyarországról fülébe jutott a cseh királynak; megrettent, mert az őrizetében volt az ifjú Vajdafia Mátyás, ki szomorúan sétált a kertben. A királynak volt egy szép leánya, Katalin. A király nyomban magához hívatta leányát, és azt mondta neki: Sörgösen kérlek téged, köss virágból egy szép nagy koszorút, és saját kezeddal tedd Vajdafia Mátyás fejére

Görcsöni

Mely hamar Podjebradi ezt hallá, (megörül rajta, fm ezt gondolá) egy leányát Vajda fiának adná. Leányát egy kertbe küldi, oktatá Csakhamar a leány atyjához futa Leányát Vajdafiának megmutatá Vajdafiának vele kezét fogatá Lány koszorúját neki adatá

Görcsöni nem ismerte Szerémit, így a hasonlóságra a közös forrás adhat magyarázatot. A forrás népi eredetét a hangvétel népies voltán túl esetleg a „kert-motívum” erősítheti meg (a kert népballadáinkban gyakran szerelmi jelkép). A kert-motívum szerepelt Heltai Crónikájában is, de ő ismerte Görcsöni énekét. Szerémi talán ebből az énekből meríthette azt az információt, amely szerint Mátyás a cseh király foglya, és építette be tévesen Hunyadi László történetébe is.

III.

Mátyás uralkodásának elejére vonatkozóan Szerémi érdekes történetet jegyez le. A hőse Szobi Péter, „nagy magyar”, Mátyás hűséges híve, aki egy ravasz csellel megszaroltatja Mátyással a magyar mágnásokat, az ország érdekében. Mátyás a megszerzett pénzt a török elleni harcra fordítja, s visszafoglalja Jajcát és Szabácsot. A programatikus anekdota *Kardos Tibor* szerint széles körben elterjedt népszerű történet lehetett, mert Szerémitől függetlenül Görcsöni Ambrus is feljegyzí históriájában (30 évvel később).³⁷ A különbség lényegében csak annyi, hogy a főhős nála Gutí Ország Mihály.

E történet mondanivalója alapvetően köznemesi programot képvisel. E szerint az ország sorsát igazán csak a királyhoz hű köznemesség viseli a szívében. A király és a köznemesség szövetségesei a főurak ellen. A históriás ének („politikai célzató jokulátor dráma”)³⁸ Mátyás uralkodása alatt keletkezhetett, de mondanivalója igazán aktuálissá a Mátyás halála után kialakult helyzetben válik. Mátyás halála ugyanis az azonnali és legsúlyosabb csapást a köznemességre mérte. A pillanatnyi hatalmi vákuumot teljes mértékben a nagybirtokosok töltötték ki. Az ezzel együtt járó anarchia, az erős központi hatalom eltűnése a köznemesek hatalmát is megkérdőjelezte kis számú jobbágyaik felett.

Hamar megszületett hát a mondás közöttük: „Meghalt Mátyás, oda az igazság.”

Érthető tehát, hogy a nagyurak hatalmának csorbíthatóságát sugalló történet, amely egybe javaslat is az áldatlan pénzügyi és katonai helyzet javítására, gyorsan népszerűvé vált, és nem csak köznemesi körben. A népszerűség megteremtette a folklorizálódás lehetőségét is. Szeréminél már úgy kezdődik a történet, mint egy népmese: „Mátyás király kezdetben nagyon szegény volt.” E ponton különösen jól elválnak a történet két rétege Görcsöni Ambrusnál. Éles ellentét van ugyanis a főurakat vendéglő pompás királyi lakoma és a király hangsúlyozott szegénysége között. Ez utóbbi már a századforduló utáni Jagelló kor viszonyait fejezi ki, és bizonyos népmesei hatást is tükröz. Ilyennek tekinthetjük Országh Mihály szerepeltetését Görcsöni művében. Országh Mihály ugyanis valószínűleg nem személye, hanem köznévi jelentésű neve miatt került a történetbe.

A történet folklorizálódására a köznemesi és a köznépi szemlélet azonos vonásai adhatnak magyarázatot. Mind a köznemesség, mind pedig a köznép a királytól várta életének jobbra fordulását. Közös érdek volt továbbá a török elleni hatékony védekezés is. A dolognak ez az oldala különösen érdekelte a délvidéki származású Szerémit. Ilyen kommentárt fűz az elbeszéléséhez: „... A magyarok népe dicsérte a királyt eképpen: áldott legyen Mátyás király; más királyokatátkoznak haláluk után; Kázmér fia, László ugyanis fiával Lajossal együtt 120 várat vesztett el; ami örökre siralma a magyaroknak.”³⁹

IV.

Szerémi Bécs ostromával kapcsolatban meséli el a szerb Jaksics Demeter párviadalát. Maga a történet a hősi ének archaikus és meglehetősen sztereotíp formáit mutatja. Felbukkan a félelmetes ellenség; a király felhívására csak a hős (Jaksics D.) vállalkozik a harcra, és a viadalban egyetlen csapással végez ellenfelével, mire a király gazdagon megjutalmazza. Eddig a hősi ének, ám a Szerémi féle elbeszélés itt nem ér véget. A király így szól: Miért ölted meg? Jobb lett volna, ha élve vezeted elélem, s én kegyeltem volna híres vitézsége miatt. Jaksics erre megbírálja a királyt, hogy túlságosan békülékeny, s könnyen megbocsát a legnagyobb ellenségének is.⁴⁰ „Ha győzni akarsz győzzünk, különben hagyjuk az ördögbe” — mondja a királynak. Mátyás pedig a vakmerő vitézt, a „*mágnások*” tanácsára a Délvidékre küldi harcolni

a török ellen. Merőben szokatlan befejezése ez egy hősi éneknek! Talán itt is különböző eredetű, de összeolvasztott hagyománnyal állunk szemben?

Jaksics Demeterről véletlenül fennmaradt egy históriás ének töredéke: „Gergely deák éneke Jaksics Demeter veszedelméről”⁴¹ A csonkán maradt ének szerzője valószínűleg Jaksics egyik familiárisa lehetett, afféle hivatásos verselő, akinek feladata volt ura tetteinek megőrkítése. Históriaja Jaksics halálát mesélte el. 1487-ben Mátyás követségbe küldte a törökhöz Jaksicsot (Íme a Szerémi féle elbeszélés igaz magja.). Útja során, azonban egy határvidéki török parancsnok korábbi kegyetlenkedései miatt kíséretével együtt lemészároltatta. Gergely deák számára ura halála súlyos csapás volt. Énekében szomorúan siratja füstbe ment karrierjét, s ami a legérdekesebb, mindezért még Mátyást is felelőssé teszi, hiszen Jaksics érezve vesztét, hiába kérte tőle a követi tiszte alól való felmentését. (Mátyás diplomáciai okokból nem élezte ki a követ meggyilkolásának ügyét, hanem békét kötött a szultánnal.). Ugyanaz a Mátyást bíráló hang jelenik meg tehát itt is, mint Szeréminél. Még az sem lehetetlen, hogy a Szeréminél szereplő történet eredeti változata Gergely deáktól származik, akiből talán vándorénekes lett, aki énekével járta a sokadalmakat és az udvarházakat. De akár tőle, akár mástól, az biztos, hogy Szerémihez erősen torzult állapotban jutott, alighanem hosszabb folklorizálódás után. Ekkor tolózhatott el a történet súlypontja az egyre sematikusabb formában megfogalmazott párviadal felé, esetleg délszláv hatásra. Az archaikusabb délszláv népköltészetben ugyanis még sokáig a hősi ének a legjellemzőbb forma. Az eredeti történet királybíró tendenciáját főlváltja a bőkezű, jutalmazó király alakja. Itt már a Jagelló-kor megszépítő távlatát figyelhetjük meg és az immár a parasztokig szűródött Mátyás kultusz kezdeteit.

Ha helyesen értelmezzük tehát az elbeszélést, akkor itt egy olyan alkotásról van szó, amely nemesi környezetben született, de már megkezdte lesüllyedését a nép közé, ezt a „félkész” állapotot jegyezte fel Szerémi.

Összefoglalva a fentieket: Szerémi György, különösen munkájának első részében, egy olyan sajátos társadalmi közeg véletlenszerűen felgyült emlékezetének letéteményese és frásba-foglalója lett, amelynek legáltalánosabb jellemzője az átmenetiség. (Szemléletében a népi és a köznemesi eredetű elemek keverednek.) Ilyen réteg volt az Alföld peremvidékein és a Délvidéken élő mezővárosi parasztpolgárság, amelyből Szerémi is kiszakadt. A mezővárost eredendően az „árutermelés kényszere” hozta létre, mint az árutermelés számára összehasonlíthatatlanul kedvezőbb gazdasági és jogi formát. A kedvezőtlen feltételekkel rendelkező falu pusztásodása és a mezővárosi népességkoncentráció egyazon folyamat elemei, amely során nagyszámú, a falusi jobbgátság, a köznemesség és a városi polgárság közötti átmeneti helyzetet elfoglaló réteg keletkezett. A népességkoncentrációt erős belső differenciálódás követte. A vagyoni hierarchia élén malmot, kocsmát, szőlőket, legelőket stb. bérlő „parasztpolgárok” álltak. Ennek a rétegnek, — amely számára a valódi polgárrá, vagy éppen a nemessé válás sem volt lehetetlen — a törekvéseiből vált ki a népes mezővárosi eredetű literatus (deák vagy klerikus) réteg, amelynek tagjai megtalálhatók szinte az egész országban, a

társadalmi struktúra különböző fokain. Ők a mezővárosi öntudat hordozói és élesztői. A hierarchia alján az alkalmazottak serege áll, így pl. a napszámosok, vagy a marhahajtó hajdúk.

A mezővárosiak felső rétege már rendelkezett azokkal a feltételekkel — elsősorban az anyagi helyzettől nem független műveltségi szinttel — amely lehetővé tette számára egy külső kultúra-elem átvételét. Ugyanakkor a felemelkedés, a nemesi állapot megszerzésének vágya igényelte is a nemesi kultúra elemeinek befo-gadását.

A vizsgálódás a XV. sz. végére vonatkozóan is rámutat a népi kultúrának, az ősi hagyományok mellett a másik nagy forrásvidékére, a magasabb, jelen esetben a nemesi udvarházak kultúrájának asszimilációjára, miként az később, a népmű-vészet oly sok területén megfigyelhető, az „úri-himzéstől” a paraszt-barokk háza-ig.

Jegyzetek a bevezetéshez

(A kézirat 1985-ben készült, a bevezetés 1991-ben)

1. *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Monumenta Hungarica V. Erdélyi László fordítását átdolgozta *Juhász László*, a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Székely György*. Magyar Helikon, Bp. 1961. A szövegben található oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. A több mint 400 oldalas „Epistola...” Verancsics Antal kérésére keletkezett. Verancsics, Bonfini folytatásaként Magyarország történetét kívánta megírni, és ennek érdekében adatokat gyűjtve fordult a néhai János király káplánjához. A kézirat Verancsics hagyatékából ismeretlen módon került a bécsi cs. udvari levéltárba, ahol 1840-ben Gévay Antal fedezte fel.
2. *Baják László*: Szerémi György világgépe. in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok I. köt. METEM, Bp. 1989. pp. 123–136.
3. A Szerémire vonatkozó fontosabb irodalom jegyzéke megtalálható: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája (I.) 1772-ig. Szerk. Stoll Béla, Varga Imre, V. Kovács Sándor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. p. 337. (A vonatkozó szakirodalomról lásd bővebben: Sz. Gy. világgépe, i.m. 2. jegyz. pp. 123–124.) Szerémi munkája korábbi (1545–47 körül) a népi hagyományokat szintén feljegyző Benczédi Székely-féle világkrónikánál (1559), vagy Heltai Gáspár krónikájánál (1575), ám ezt a körülményt a legújabb irodalom sem méltányolta pl. a Mátyáshoz kapcsolódó néphagyomány kialakulásával kapcsolatban. (*Kríza Ildikó*: Rex iustus — rex clarus. Mátyás király a néphagyományban. in: Hunyadi Mátyás. Zrínyi, Bp. 1990. p. 363.)
4. Lásd: *Dömötör Tekla*: Szájhagyomány és írásbeliség a középkori epikában Magyarországon (Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György) Akadémiai K., Bp. 1984. p. 147.
5. *Fügedi Erik*: Verba volant ... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás (Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.) Magvető, Bp. 1981. p. 437.

J e g y z e t e k

1. *Szerémi György*: II. Lajos és János király házi káplánjának emlékirata Magyarország romlásáról. Kiadta: Wenczel Gusztáv. Pest, 1857. (Monum. Hung. Hist. Script. I.)

2. *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. M. Helikon, Bp., 1961. (Bevezette: Székely György.) p. 44.
3. *Szerémi*: i. m. p. 51.
4. *Szerémi*: i. m. p. 103.
5. Hunyadi László története. pp. 27–31.
6. „Szerémi forrása valószínűleg szerb monda”. Lásd: *Erdélyi László*: A mohácsi vész nemzedéke. Bp., 1941. p. 35.
7. *Erdélyi*: i. m. p. 34.
8. *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Európa, Bp. 1980. pp. 399–400., 405. (Ford. Horváth J.) („Pro memoria”).
9. „Tam vir excellentissimus, quam filius gubernatoris erat, et nepos Sigismundi erat, et habebat crispus crines ad modum Absalom.” (A Mátyás uralkodása alatt elterjedt szóbeszéd szerint Hunyadi János Zsigmond király törvénytelen fia volt. A hírt Bonfini foglalta először írásba.) *E. Kovács Péter*: A Hunyadi család. in: Hunyadi Mátyás. Zrínyi, Bp. 1990. pp. 29–33.
10. Vö: *Gezsi László* éneke RMKT I. köt. p. 485. — *Gerézi Rabán*: A magyar világi líra kezdetei. Bp. 1962.
11. „bicellus”: általában kardnak fordítják, pedig a bicellus kétélű közepes hosszúságú tőr, amelynek a markolata végein szarvszerűen felhajlik (vö. „bi cervus”). A középkori Magyarország egyik leggyakoribb fegyvere. Vö.: *Kubinyi András*: Bicellus (adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához). Budapest régiségei XXIII. köt. 1973. pp. 189–193.
12. „Quia jam sensisset Vajdafia, quod non esset ad trufandum” — epikus (népmesei) fordulat. Vö: „nem vette tréfára a dolgot”.
13. A budai kapuk ismerete a részlet budai keletkezésére utalhat, bár a „temető-kapu” topográfiaiilag kilóg a sorból, hiszen a Szt. János-kapu és a Szombat-kapu közé esik, tehát nem szükséges a Szombat-kapuig elmennie annak, aki el akarja hagyni Budát. *Gárdonyi Albert*: Buda középkori helyrajza. (Tanulmányok Budapest múltjából. Bp. 1936. IV. pp. 73–77.)
14. *Vargyas Lajos*: Kutatások a népballada középkori történetében. Ethn. 1960. pp. 163–276., 479–523. Ethn. 1962. pp. 206–259.
15. *Gerézi Rabán*: A magyar világi líra kezdetei. 1962. p. 55.
16. Vö. még: *Horváth János*: Az irodalmi műveltség megoszlása. Bp. 1935. pp. 268–270. *Varjas Béla*: A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei Akadémiai K. Bp. 1982.
Varjas Béla: Irodalom és folklór határmezsgyéjén. Helikon. Bp. 1967.
17. *Gerézi*: i. m. p. 10.
18. A kenyérmezei csatáról Bonfini szerint már helyben születtek énekek. *Bonfini*: Mátyás király. (Ford. Geréb I.) Bp. 1959. p. 270.
19. *Thuróczy*: i. m. p. 399.
20. *Bonfini*: i. m. p. 301.
21. *Vargyas*: i. m. Ethn. 1962.
22. *Thuróczy*: i. m. p. 405.
23. *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai K., Bp. 1983. p. 60.
24. Vö.: a 12. jegyzettel!
25. *Vargyas Lajos*: A magyar népballada és Európa I–II. I. p. 141. Vö.: Kádár István énekéből keletkezett balladával.
26. Balladánk alapszerkezetéről: *Vargyas*: i. m. I. köt. pp. 122–123.
27. *Szerémi*: i. m. p. 37.; Parasztágunk történelemszemléletét Katona Imre foglalta össze: Népi kultúra, népi társadalom: (MTA Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve X. Főszerk.: Ortutay Gyula. 1977. p. 189. A tanulmány bibliográfiát is tartalmaz.) A tanul-

- mány megállapításai sok kapcsolódási pontot mutatnak Szerémi történeteiből levonható következtetésekkel.
28. A halogatás balladai sémájáról: *Vargyas*: I.köt., p. 123. A hármas szám balladai párhuzamairól: *Vargyas*: I. köt. p. 180.
 29. Vö.: a 13. jegyzettel
 30. *Vargyas*: i. m. p. 16.
 31. *Vargyas*: i. m. p. 178.
 32. *Szerémi*: i. m. p. 32., pp. 35–37. (Szilágyi Mihály-történetek)
 33. *Szerémi*: i. m. p. 33.
 34. Balassi Bálint és a XVI. sz. költői, II. 202. vers, pp. 5–98. Szépirodalmi K. Bp. 1979. (RMNy I. p. 351.)
 35. *Heltai Gáspár*: Cronika ... In: Heltai G. és Bornemissza P. művei. Szépirodalmi K. Bp. 1980. p. 460.
 36. *Szerémi*: i. m. p. 34.
 37. *Kardos Tibor*: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. pp. 333–334.
 38. *Kardos*: i. m. p. 334.
 39. *Szerémi*: i. m. p. 40.
 40. A Csupor Péterről szóló elbeszéléstörödéek is azt emeli ki hősről, hogy nem hízelgett a királynak, hanem mindig szemébe mondta az igazságot. A király ezért meghasonlott szolgáljával. Jaksics és Csupor hűséges, de nem eléggé becsült híve a királynak. Ezzel szemben a cseh Cseroslót úgy szerette a király, mint a testvérét, ám az mégis elárulta. E tendenciózus történetekben talán a köznemesség csalódottságát érhetjük tetten. Mátyás, uralkodása vége felé egyre inkább idegen kegyencekkel vette körül magát.
 41. RMKT I. 1921. p. 477. — *Gerézdi*: i. m. p. 38.

Popular-epic traditions in György Szerémi's memorial

The author analyses the work, ("Decline of Hungary") written by the famous humanist historian in the 1540s, from a new approach. Observing the contradictions in the context and mainly in the attitudes he attempts to make a typology of Szerémi's sources with philological devices and to inquire what kind of popular-epic traditions he used.

Putting this questions is justified by those details of the memorial in which the events verified by other historical sources are overwhelmed by imagination (cf. superstitious references) and when typical popular and also later elements are mentioned like dice which was played commonly in the period of struggles between Hungarian and Turkish border fortresses.

Among the four chapters of the work analysed by Baják in the part dealing with death of László Hunyadi he proves that this tradition is composed by three based on one another but essentially different elements: first a "historical song" which has a manifest political aim ie. to support the interests of common nobility; 2. a popular ballade characteristic of Hungary in form and 3. a later South-Slavian version in which historical data are replaced with passions the main point is national confrontation. Episodes of election of King Mathias I. and early years of his reign can be also characterized by popular-epic traditions.

One of the devices the author uses is comparison with works of contemporary writers and the study also proves his knowledge of recent literature.